

ПОЧАТКИ ДУХОВНО – КУЛЬТУРНОГО ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ 20-Х РОКІВ ХХ СТ.: ПОШУКИ ІДЕЙ ТА ДЖЕРЕЛА.

Проблеми діяльності організацій і установ духовно – культурної сфери національних меншин викликає значний інтерес у науковців та широкого загалу дослідників рідного краю. Це не випадково, адже згадуваний комплекс питань характеризує палітру національно – культурної політики. В умовах незалежності України вона ґрунтується на засадах задоволення духовних запитів і потреб різних етносів. Нині на Україні, наприклад, функціонує близько 160 республіканських, регіональних та обласних культурно – національних товариств, до роботи у яких залучено близько 160 тис. чол. іноетнічного населення¹.

Серед культурно – національних товариств, що діють на рівні республіки – область 30 представляють інтереси євреїв, 19 – німців, по 15 росіян та поляків, по 8 болгар та вірмен, 6 – чехів і словаків, по 5 – греків і азербайджанців, по 4 – татар і корейців, по 3 – білорусів, румун, угорців. Мають такі товариства грузини, дагестанці, асирійці, каракалпаки та ін.²

Це є свідченням того, що в умовах становлення української державності надзвичайно важливим є вивчення досвіду національно – культурного будівництва у минулому, питань міжнаціональних відносин, що є провідними у формуванні національної ідеї, у консолідації суспільства. 20 – 30-ті роки у цьому зв'язку являють собою ще не досить вивчений пласт, у якому збереглися як важливі кроки держави до ренесансу духовно – культурного розвитку чисельних народностей, що населяли Україну, так і негативні підходи, що дискредитували, звели нанівець спробу існуючої влади представити світові намагання у вирішенні національної політики. Все це спричинило критику більшовицької влади за подвійні стандарти в закордонній пресі, наукових видань щодо національно – культурної сфери.

Як справедливо зазначає Л.М. Новохатько, цьому сприяло і те, що у впродовж тривалого періоду, особливо 60 – 80-х рр., в українській історіографії національні відносини 20 – 30-х рр. висвітлювалися за зручною для політичного керівництва та владних структур схемою: критика буржуазного націоналізму, розвиток пролетарського інтернаціоналізму, дружба народів, зміцнення міжреспубліканських зв'язків у різних сферах, духовна єдність культур, формування єдиної спільності – радянський народ. Такий схематичний, спрощений підхід не давав можливості побачити складність міжнаціональних стосунків, що яскраво продемонстрували початок 90-х років у період параду суверенітетів та появи

на теренах колишнього Радянського Союзу незалежних держав.

У нинішні часи незалежності України вітчизняні історики зробили рішучий поворот у дослідженні процесів національно – культурного відродження та історії життєдіяльності національних меншин, проблем міжнаціональних, міжетнічних відносин. Серед їх числа концептуальними стали праці Чирка Б., Єременко Т., Калакури О⁴., Палієнко В.⁵, Якубової Л.Л.⁶, Рубльова О., Репринцева В.⁷, Місінкевича Л. А.⁸ та ін.

Все ж, у переважній більшості сучасні дослідники, вивчаючи проблеми національних меншин 20-х – 30-х рр., надають перевагу питанням національно – економічного характеру, стану державного будівництва, зокрема, функціонування адміністративних одиниць: національних сілрад, районів, становлення національної освіти, характеру політичних репресій. Особливості ж становлення культури національних меншин, формування етноеліти, появу національних культурницьких організацій і структур залишають майже поза увагою.

Між тим, за переписом 1926 року на Україні проживало 6 млн. національних меншин. З них росіян – 2 677 166 або 9,2% по відношенню до загального населення України; євреїв – 1 574 391 або 5,4%; поляків – 476 435 або 1,6%; німців – 393 924 або 1,4% молдаван – 257 794 або 0,9%; греків – 104 666 або 0,3% болгар – 92078 або 0,3%; білорусів – 75 842 або 0,3%; Інші мало чисельні національності / чехи, вірмени, асирійці, татари та ін склали 148 591, або 0,5%⁹.

Наголосимо, що формулюючи підходи у сфері національної політики, більшовицька влада з перших своїх кроків визначила її як політику коренізації. В основі цієї політики мало бути використання рідної мови у різних сферах суспільного розвитку. Параметри її Х з'їзду РКП(б) визначив як необхідність запровадити рідну мову в органах адміністративного управління, судової системи, господарських структур і національно – культурницьких об'єднань.

Варто наголосити, що проблемам українізації за останні роки на Україні присвячено близько 20 дисертаційних робіт, фундаментальних монографій, низку журнальних статей. Зокрема, дану проблему активно розробляли такі відомі історики як С. В. Кульчицький, Г.В. Касьянов, В. М. Даниленко, В.О. Кондратюк, О.Ю. Зайцев, Є.Ю.Петренко, Т.Д. Крамарчук, В.С. Лозицький. Вони окреслили вузлові питання цієї проблематики¹⁰.

Треба підкреслити ту обставину, що останнім часом немало дослідників активно дискутує щодо справжніх причин введення політики коренізації в Україні. Остання була своєрідним маневром владних структур з меншою завоювання на свою сторону національно – свідомих із числа української інтелігенції¹¹.

По – друге, як свідчать джерела політика коренізації на початковому здійснювалася здебільшого адміністративними методами, як то запровадженням відповідних організаційних структур, введенням штатних одиниць, які не завжди справлялися з поставленими завданнями. Так, інформуючи вищестоячі органи Подільський губком КП(б)У відмічав у січні 1923 року, що з 21 виділеного штатного працівника, виділених для роботи серед польського населення можуть вести її тільки п'ять¹².

Серед адміністративних важелів, що їх використовувала влада і політичні структури в організації політики коренізації було проведення різноманітні конференцій. Скажімо, на серпень 1928 року в Україні відбулося чотири всеукраїнських конференції польських культпрацівників.¹³ 27 – 30 листопада 1930 року у Харкові відбулася Всеукраїнська нарада з питань роботи серед національних меншин. Серед чотирьох пунктів порядку денного розглядалися проблеми культурно - освітньої роботи. З доповіддю по цьому питанню виступив заступник міністра освіти Гірчак.¹⁴ Турботою про стан культурноосвітньої роботи була пронизана робота таких конференцій і на регіональному рівні.

2 – га губернська безпартійна конференція єврейських колоністів, що відбулася в Одесі наприкінці 1923 року в резолюції по доповіді зав. евсекцією ГУБВНО про євкультроботу в Одеській губернії наголошувала, що культосвітня робота, її мережа знаходиться в незадовільному стані через відсутність вчителів, наглядності, нестачу необхідних коштів. Серед першочергових завдань конференція запропонувала в терміновому порядку організувати роботу курсів, на яких провести інструктування працівників, розширити мережу культосвітніх закладів на селі, відновити діяльність євсекцій при окрвно, перевести культосвітню працю в євколоніях на рідну мову.¹⁵

Не менш гостро стояли питання посилення культосвітньої роботи на губернській конференції польських вчителів Поділля, котра пройшла у січні 1925 року і участь в якій взяло 32 делегати. В резолюції вони констатували низьку якість роботи серед польського населення Поділля і наголошували на необхідності посилення координації її, налагодити курсову перепідготовку кадрів. В першу чергу рекомендували звернути увагу на ліквідацію неграмотності¹⁶.

По – третє, здійснюючи національно – культурні перетворення в рамках політики коренізації, владні структури на початковому її етапі враховували національні особливості, вікові традиції різних етнічних груп. Скажімо, серед німецького, польського населення у першу чергу велась активна робота по дискредитації релігії, що

згодом переросла в переслідування її. Серед єврейського населення зусилля зосереджувалися на боротьбу з впливом націоналістичних партій та організацій; грецького – уніфікації мови.

Четверте. Вся робота серед національних меншин і особливо по розвитку культури, велася під ідеологічним пресом, тотальним контролем в усіх сферах життя національних меншин. З цієї метою, наприклад, використовувався і такий метод, як позбавлення виборчих прав. У результаті цього, у містечку Златополь Шевченківської округи позбавленці у 1929 році склали серед єврейського населення 31%. В містечку Шаргород число їх було 975, Сквирі – 684¹⁷.

У цілому більшість дослідників вважають, що політика коренізації за своєю кінцевою метою мала принести вагомий результати. На певному етапі сприяла відродженню української нації, культури, мови, традицій народів, що її населяли¹⁸.

Це особливо виявилось на прикладі організації роботи духовно – культурних закладів та установ національних меншин. Без всякого сумніву основою розвитку національної культури виступала національна школа. На початок 1932 року на рідній мові навчалася - серед росіян 81,1% учнів. Німецьких дітей навчалися на рідній мові 89,3%, рідній мові навчалася 84,9% болгарських дітей, молдавських 63,3%, єврейських – 53%, вірменських – 51,9%. На цей період в Україні діяло 2 978 шкіл I – го концентру з охопленням 318380 дітей національних меншин¹⁹.

В системі національно – культурної роботи немало зусиль було затрачено на розвиток національних театрів. На 1937 рік державних театрів на Україні було 6²⁰. З студії, наприклад, у якій польські робітники, службовці, учні знайомилися з театральною грамотою у 1930 році у Києві виникає I – й польський державний театр. У 1931 – 1932 роках він здійснює ряд оригінальних постановок серед яких можна назвати “Божественну комедію” Красинського, “Жеч громадська” Ясінського, “Диктатуру” Микитенка, “Сімнадцять” Миколюка, “Міщанин у дворянстві” Мольєра. Найближчими планами театр передбачав включити у свій репертуар п'єси Кірсона “Чудесний споав”, Клейнера “В пошуках Батьківщини”, Шояна “Тихвінська пустинь”, Лопе де Вега “Фунта Овехуна”, Мольєра “Скупий”²¹.

В системі заходів, які сприяли розповсюдженню національної культури не меншу роль відігравали національні клуби, куточки, хати читальні, селянські будинки тощо. Вони на той період мали авторитет серед населення. Скажімо, у 1926 році серед польського населення України працювало 24 клуби та кутки, 80 хат – читалень, 36 полькутків при хатах – читальнях, 2 селянських будинки, 189 пунктів ліквідації неграмотності у яких навчалася 6282 учні²².

У результаті вжитих заходів уже наприкінці 20-х рр. в Україні діяло 2463 національних політосвітніх одиниць, було більше 2000 радіоустановок. Радіогазети випускалися на єврейській мові у Харкові, Києві, Одесі; на польській – в Києві,

німецькій і болгарській - Одесі. Цю роботу пожавив огляд культосвітніх закладів, який пройшов у 1930 році по всіх регіонах України²³.

Складовою частиною національно - культурної роботи була книговидавнича справа. З метою її розгортання у 1931 році було організоване Державне видавництво для національних меншостей УРСР, котре проіснувало до липня 1941 року. У його складі були філії у Києві, Харкові, Маріуполі та ін. містах. Видавництво друкувало суспільно - політичну, навчальну, художню літературу польською, єврейською, німецькою, болгарською, чеською, грецькою та ін. мовами²⁴. Про розмах книгодрукування для національних меншостей України засвідчує видавничий план на 1931 рік. Ним передбачалося на єврейській мові видати 746 назв 2385 друкованих аркушів, на німецькій - 594 назви 1570 аркушів, польській - 458 назв 1020 аркушів, болгарській 267 назв 606 аркушів, російській 28 назв 92 аркуші, чеській - 16 назв 620 аркушів, грецькій 19 назв 60 аркушів. З цього числа підручники склали 1478 аркушів, масово - політична література 1356 аркушів, художня - 1021 аркуш, науково - популярна 417 аркушів, сільськогосподарська 367 аркушів, марксистська - 338, різна - 693 аркуші²⁵.

Не менш активно розвивалася національна преса. На середину 30-х років в Україні на мовах національних меншин видавалося 9 центральних, більше 40 обласних та районних газет²⁶. Тільки польський видавничий рух на кінець 20-х років мав такі польські видання як популярний тижневик "Серп", тижневик "Голос Молоді", тиражем 2000 примірників, місячник для дітей "Стандарт Піонера" з 2000 примірників²⁷.

У формуванні національної самосвідомості важливу роль відіграли музеї. У найбільш знаних відкривалися відділи національних меншин. Роботу по дослідженню національних меншин вели Житомирські Науково - Дослідний музей, Бердичівський округовий музей, Полтавський державний музей. Активно досліджував, грецьку меншину також Маріупольський музей краєзнавства. За ініціативою його завідувача І. Коваленка у 1925 році були розроблені програми дослідження приазовських греків, що охоплювала такі напрями як вивчення "економіки грецького населення", "соціально - політичних відносин", побуту, ідеології; збір відповідних матеріалів для експонування у музеї; видання словника грецької та татарської мов, а також збірника, присвяченого "всесторонньому вивченню грецького населення Маріупольського округу та висвітлення всіх його особливостей".

Активним дослідником національної культури став музей єврейської культури, котрий відкрив свої двері наприкінці 20-х рр. в м. Одесі.

Поступово складається культурно - мистецька інтелігенція, появляються її творчі організації. Так, у квітні 1930 року в Харкові за участю головного редактора Всесоюзного видавництва "Дружба народів" Георга Луфта відбулася установча конференція німецьких письменників.

Вона проголосила появу Асоціації німецьких пролетарських письменників - колективістів. Для керівництва роботою асоціації було обрано бюро та прийнято рішення про заснування письменницького часопису "Темпо", пізніше він виходив під назвою - "Штурм - Шрітт". Журнал проіснував п'ять років. За цей час членами його редколегії були відомі культурні діячі як Г. Завадський, Й. Келерман, Г.Луфт, Р. Міквіц, В. Шелленберг, А. Штрюм, С. Щупак та ін.

Цей журнал відіграв значну роль у становленні німецької літератури в Україні. За 1930 по 1933 рік літератури німецької національності підготували 37 значних за розмірами творів: серед них 4 романи, низку повістей, збірок оповідань, поезій і пісень. З числа надрукованих величезний резонанс мав роман - трилогія "Спрагла земля" Д. Шелленберга, повість "349 чоловік - Р.Рабіча, збірки поезій " "Червоний промінь" Й. Буха, "Жовтневі іскри" Г.Луфта, фольклорна збірка оповідань Г. Рахманна "Колоністські історії"²⁸.

Крім громадських, формуються наукові інституції національних меншин. Так, в системі ВУАН ще у 1919 році виникла Жидівська історично - археографічна комісія (або гебраїстична). Її заснувала група єврейських істориків на чолі з Г.В. Галаном. Головною метою комісії був збір та вивчення документів, що торкалися історії єврейства. До кінця 20-х років Комісія віддрукувала 2 випуски своїх праць.

У січні 1927 року в системі ВУАН відкривається науково - дослідна кафедра, що у 1929 році була перетворена в Інститут єврейської пролетарської культури. Ними випускався журнал "Ді ідіше шпрах", було підготовлено ряд підручників з єврейської мови, низку монографій з історії та культури²⁹. Якщо у 1927 - 1928 рр. було видано 866 друкованих аркушів наукових праць, то у 1928 - 1929 обсяг їх уже складав 1441³⁰.

Не менш плідно працювали Інститути польської культури, що був відкритий у червні 1931 року за рішенням Наркомосу України. Він у своєму складі мав літературний, філологічний, історичний та антирелігійний відділи³¹. Широку мережу кореспондентів із числа представників різних етносів мав Кабінет національних меншостей Етнографічної комісії ВУАН, котрий розпочав роботу у травні 1929 року³². Авторитетом користувалися Кабінет Нацмен- літератури Харківської ЦНБ, національні відділення в Одеському ІНО, Преславський болгарський, Маріупольський педтехнікуми та ін.

Підкреслимо, що у період незалежності України визначаються три наукових центри дослідження національних меншостей на Україні. Це Інститут історії України НАН України, колективом учених якого підготовлено ряд унікальних робіт з історії німецької, єврейської, грецької меншини. Зокрема, оригінальні ідеї містить праця Євтуха В.Б., Чирка В. В. "Німці в Україні", що вийшла у світ в 1994 році.

Активним організатором історико - краєзнавчих досліджень національних меншин виступила

Всеукраїнська спілка краєзнавців. Серед проблем що підіймалися на наукових конференціях VIII та IX-ї, організованих Спілкою одними із важливих були питання культури національних меншин. Вони підіймалися Бутом О.М., Поповим Г.Д. про особливості етнічного складу населення Донецького регіону, Вітренко В.В. про становлення літератури німецького етносу, Ставицької Н.П. про діяльність ЦКНМ по дослідженню грецького населення.

Вагомий внесок у дослідження національних меншин вносять учені регіональних університетів. Скажімо, історичні кафедри Волинського Університету спільно з обласною держадміністрацією започаткували проведення постійно діючих у країні – польських семінарів. Результати

досліджень грецької меншини учені Донецького національного університету уже протягом останніх п'яти років регулярно публікують у різних наукових збірниках. Учені Одеського національного університету зосередили свою увагу на дослідженні молдавського населення регіону³³.

Таким чином, вітчизняні історики зробили немало для розгортання досліджень етносоціальних процесів в Україні, історії функціонування національних меншин. Це дозволить ліквідувати білі плями, зокрема, у вивченні проблем духовно – культурної сфери національних меншин, сприятиме виробленню практичних рекомендацій, котрі дозволять здійснювати національно – культурні перетворення на Україні з врахуванням історичного досвіду.

Примітки:

1. Мала енциклопедія Етнодержавознавства.- Київ: "Генега", "Довіра", 1996.- С. 527
2. Там само
3. Новохатько Л. М. Соціально – економічні і культурні процеси в контексті національної політики радянської держави (20-ті – середина 30-х рр. ХХ ст.). Автореф. дис. докт. іст. наук.-Київ, 1999.- с.1
4. Чирко Б. В. Національні меншини на Україні в 20 – 30 ті роки //УІЖ.- 1990.- № 1.- С. 51 – 64; Його ж. Політичне тавро: спецпереселенці //Відродження – 1993.- № 10.- С. 72 – 75; Єременко Т., Чирко Б., Калакура О. Поляки в Україні //Віче.- 1993. – лютий – С. 119 – 170.
5. Палієнко В. Історичний досвід залучення національних меншин до розбудови Української держави // Державність – 1994.- № 1 – 2.- С. 54 – 55
6. Якубова Л. Л. Національно – культурне життя етнічних меншостей України (20 – 30 ті роки. Коренізація і денационалізація) // УІЖ.- 1998.- № 6- С. 22 – 36 1999.- № 1.- С. 41 – 55 ;
7. Рубльов О., Репринцев В. Репресії проти поляків в Україні у 1930 роках // З архівів ВУЧК.- ГПУ – НКВД – КГБ.- 1995.- № 1 – 2.- С. 116 – 156
8. Місінкевич Л. Л. Коренізація національних меншин Поділля в 20 – 30 ті рр. ХХ ст. – Київ, 1999.- 76 с.
9. Гитлянський А. Ленинская национальная политика в действии (национальные меньшинства на Украине) // Революция и национальности. Москва.- 1931.- № 9. – С. 36
10. Сушко О. В. Політика коренізації серед українського населення Російської Феденації наприкінці 20-х рр. ХХ ст. // Історія України: маловідомі імена, події, факти. 36. статей. Вип. 14.- Київ, 2001. – С. 115 – 116.
11. Шевчук Ж. А. Мовна політика в Україні у 60-х – початку 20-х рр. ХХ ст. – Київ: Рідний край, 2000.- С.8.
12. Державний архів Вінницької області (ДАВінО) – ф. П – 29, оп. 1, спр. 191.- Арк. 312
13. IV Всеукраїнская конференция польских культуротников // Просвещение национальностей. Москва. – 1929.- № 1.- С. 108 – 109.
14. Всеукраинское совещание по наработке // Революция и национальности. Москва.- 1930.- № 8 – 9.- С. 149
15. Наша школа. Одеса.- 1924.- № 3.- С. 87 - 88
16. ДАВінО - Ф.П – 33, оп. 1, спр.40.- Арк. 23. Ф.П. – 29, оп.1., спр. 191.- Арк.- 53 – 54
17. Гитлянський А. (цит. праця). – С. 36.
18. Шевчук Ж. А. (Цит. праця).- С. 8
19. Гитлянський А. (цит. праця).- С. 43
20. Революция и национальности.- 1935.- № 4. – С. 95
21. Клейнер Исидор Польський театр // Революция и национальности. – 1934.- № 11.- С. 96
22. ДАВінО. – Ф.П – 29, оп.1., спр.297.-Арк. 76.
23. Гитлянський А. (цит. праця).- С. 43
24. Українська літературна енциклопедія.- К, 1990.- С. 36.
25. Гитлянський А. (цит. праця).- С. 44.
26. Революция и национальности.- 1935.- № 4. – С. 95.
27. М. Ж. Поляки на радянській Україні в польському освітленні. (Рец) // Україна.- 1928.- кн. 5. – С. 182
28. Вітренко В. В. Харків як центр становлення літератури німецького етносу України у 20-ті - першій половині 30-х років // VIII Всеукр. наук. конфер. "Історичне краєзнавство і культура" (Наук. доп. та повід.) ч. II. – Харків, 1997.- С. 269 – 270.
29. Циганкова Елла Вивчення мови та культури ідиш в Українській академії наук // Київська старовина.- 2000.- № 3 – С. 72 – 73.
30. Євсильєвський Л. І. До історії інституту єврейської культури // Культура України: історія і сучасність. Тези Республік. наук. теорет. конф. – Харків, 1992. – С.31
31. ЦДАВО України.- ф. 166, оп. 9, спр. 1421.- Арк.11.
32. Рихлік Є. Кабінет нацмен // Вісті ВУАН. – 1930.- № 2.- С. 39-41.
33. Місінкевич Л. Л. Дослідження історії та культури національних меншин як один з напрямків регіонально – історичних досліджень в Україні на сучасному етапі // VIII Всеукр. наук. конфер. "Історичне краєзнавство і культура". (Наук. доп. та повід.) ч. II. – Харків, 1997.- С. 347 - 349

